

Marella Magris, Maria Teresa Musacchio,
Lorenza Rega, Federica Scarpa (eds.)

Manuale di terminologia

(Milano: Ulrico Hoepli Editore. 2002. 204 p.)

ISBN 88-203-2943-3)

Tamás Dóra

A könyv megjelenésekor igazi újdonságnak számított, mivel kiadásával elsőként jelent meg rendszerezett olasz nyelvű publikáció a terminológia területéről. Ahogyan azt az alcímben is olvashatjuk, a fenti *Terminológiai kézikönyv* az elmélet, a módszertan és a gyakorlat kérdéseivel foglalkozik (*Aspetti teorici, metodologici e applicativi*). A tanulmánygyűjtemény célja, hogy megismertesse a kedves olvasót a terminológia viszonylag fiatal tudományával, beszámoljon annak fontos kutatási területeiről és eredményeiről. A terminológia megnövekedett jelentőségét az utóbbi időben az új fogalmak gyors és nagytömegű megjelenésének, valamint a szaknyelvek és ebből következően a szakszótárak, adatbázisok mai információs társadalmunkban betöltött egyre nagyobb szerepének köszönheti.

Az egyes tanulmányok olyan olasz és külföldi szakemberek írásai, akik a terminológia elméleti és gyakorlati kérdéseiben járatosak. Köztük találjuk a kötet szerkesztőit is, akik a trieszti egyetemen fordítást és terminológiát oktatnak. Elsősorban azoknak ajánlják olvasmányként a kézikönyvet, akik fordító- és tolmácsképzésben vesznek részt, továbbá az adatbázisok szerkesztőinek.

A könyv születésének van egy gyakorlati oka is, nevezetesen a TERMit elektornikus adatbázis létrehozása a Trieszti Egyetem Fordító- és tolmácsképző intézetében (*SSLMIT, Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori*). A könyv szerzői maguk is részt vettek ennek összeállításában. Az adatbázis folyamatosan bővül a hallgatók aktív részvételével, akik szószedeteket már eleve a TERMit elvárásai szerint készítik el. A TERMit elérhetősége: www.sslmit.units.it/termit. Az adatbázis 2002-es létrehozásakor, a szerzők célja az volt, hogy tíz nyelven tartalmazzon információkat (olasz, angol, német, francia, spanyol, horvát, holland, portugál, orosz és szlovén nyelven). Ma a TERMit a következő nyelveken kínál keresési lehetőséget: olasz, angol, francia, görög, holland, spanyol, orosz és portugál. Ezek forrás- és célnyelvként egyaránt szerepelnek. A fellelhető anyagot nemcsak nyelvenként, hanem a szakterületnek megfelelően is besorolják (pl. jog, orvostudomány, gazdaság). Az a céljuk ezzel, hogy naprakész konzultációs lehetőséget biztosítsanak a fordító- és tolmácsképző hallgatóin kívül más karok diákjainak is, akiknek például az idegen nyelvű szaknyelv pontos ismeretére van szükségük, valamint olyan

gyakorlati szakembereknek, akik fordítással, tolmácsolással vagy terminológiával foglalkoznak.

Tartalma alapján a könyv két részre bontható: az első rész elsősorban elméleti alapvetés, és mintegy bevezetőül szolgál az utána következő résznek, amely bemutatja a terminológiai cédula készítési nehézségeit, és ahol egyben konkrét példákat is találhatunk. Ezen belül az egyes fejezetek egy-egy szűkebb szakterületet tárgyalnak.

Az előszóban a szerkesztők elsőként a terminológia alapvető fogalmait igyekeznek tisztázni. A leírtak alapján a terminológia hármas értelmezését fogadják el (1. módszertan, 2. elmélet, 3. szakterület terminusainak összessége) és a Cabré-féle iskolától annyiban térnek el, hogy a terminológiát nem tekintik interdiszciplináris tudományágnak. A szerkesztők bevezetik a *terminográfia* fogalmát is, amelyet Rey-től vettek át (Rey 1995), és amellyel a terminológia gyakorlati alkalmazását jelölik. E felfogás szerint a terminológia a fogalom születésével és a terminusalkotással foglalkozik, míg a terminográfia az ezzel kapcsolatos szakmai tevékenységgel, azaz egy-egy szakterület terminusainak kidolgozásával. Azonban ennek használatában maguk az egyes írások szerzői sem egységesek, sőt állítólag maga Rey is gyakran szinonimaként használja az *alkalmazott terminológia* mellett. Ennek oka, hogy a szakemberek között sincs megegyezés a pontos terminusok használatában, mivel ahogyan már említettük, fiatal tudományról van szó. Erre a legjobb példa a terminológia szó, amely maga is poliszém. A fentiekből kifolyólag döntöttek úgy a szerkesztők, hogy a könyv címében nem jelenik meg a *terminográfia* szó.

A könyv szerkesztői leszögezik, hogy nem előíró, hanem deskriptív terminológiával és terminográfiával foglalkoznak a kötetben, és a hangsúlyt a fordítások elemzésére helyezik, valamint megemlítik a szabványosítás, a harmonizáció, a tervezés területeit is.

A könyv minden fejezetének más-más a szerzője. A kötet tudatosan igyekszik sokféle megközelítést ismertetni, emiatt azonban a terminusok használata nem egységes, mivel az egyes szerzők között nincs egyetértés e téren. A szerkesztők külön felhívják arra a figyelmet, hogy ne tévesszük össze a terminusok jelentését a köznyelv illetve a lexikográfia területén használt terminusok jelentésével. Például magát a fogalmat (*concetto*) meg kell különböztetnünk a tárgy (*oggetto*) és a jelentés (*significato*) terminusoktól. A köznyelvben a fogalom absztrakt jellegű, míg a tárgy konkrét dolgot jelöl. A terminológiában a DIN 2342-es szabvány alapján a tárgy tulajdonságai alapján érzékelhető vagy elképzelhető, tehát lehet immateriális is. A fogalom az ISO 1087-es szabvány szerint olyan gondolategység, amely egy tárgy vagy tárgyak csoportjának jellegzetességeivel rendelkezik. A tárgytól a fogalomig absztrahálással jutunk el, vagyis kiemeljük a lényeges tulajdonságokat. A tárgyak közös lényeges tulajdonságainak összessége pedig alkotja a fogalmat. A tulajdonságok összességét intenziónak (*intensione*), a tárgyak összességét pedig extenzióknak (*estensione*) nevezik. Ez utóbbi jelzi, hogy az adott tárgyak összességére mely tulajdonságok vonatkoznak. A *fogalom* fent említett meghatározása sem egységesen elfogadott. A fogalmat azon kívül, hogy gondolategységként említik, kognitív elemnek is nevezik, amely a terminus előtt már létezik és független tőle. A fogalom-

tól a jelentés abban különbözik, hogy szemantikai egység, azaz egy nyelvi elem tartalma, vagyis konnotatív jellemzőkkel is bír.

Az első fejezetben Franco Crevatin a *Terminológia, fordítás, kultúra* kapcsán a kulturális megközelítésről ír és *latu sensu*, azaz igen tágan értelmezi a terminológiát. Ennek szemléltetésére különböző kultúrákból hoz példákat és bemutatja, hogy milyen nehézségeket jelent és milyen veszélyeket rejt magában olyan jelöltek (*referente*) fordítása, amelyek a másik kultúrában nem léteznek. Felhívja a figyelmet, hogy nem létezik teljes megfelelés a jelöltek valósága között, látszólag egyenértékű fogalmak között sem (pl. a német kultúrában a halált egy férfialak szimbolizálja, az olaszoknál egy ijesztő csontváz, míg az egyiptomiaknál a kígyó a jelképe; az ókori Egyiptomban a jog egyet jelent az igazsággal, igazságossággal és a törvénnyel). Ha ezt nem ismerjük fel, akkor annak következménye lehet: félreértés ill. félrefordítás vagy túlzott szemantikai egyszerűsítés, és így a konnotatív jelentések elvesztése (pl. Elefántcsontparton a "bawlé" nyelven a 'wàwé' a személyek láthatatlan és szerves része, amely az álom idején kilép a testből, de nem egyezik meg a lélek fogalmával, mivel nem ismerik a lélek/matéria ellentétpárt és szerintük a 'wàwé' valós, mint a pl. a fák, de csak a kiválasztottak láthatják.) Crevatin szerint ahhoz, hogy megértsünk egy szöveget, ismerünk kell a különböző műfajtypusokat és szerkesztési módjukat is (pl. a bürokrácia vagy a jog nyelvezete).

A második fejezetben Susanna Soglia *A modern terminológia kezdete, fejlődése és mai tendenciák* címmel áttekinti a terminológia tudományának történetét az 1930-as évektől a nagy iskolák korszakáig. Megemlíti Eugen Wüster nevét, akihez a bécsi iskola neves tagjaként a modern terminológia születése kötődik, beszámol napjaink terminológiájának fejlődési irányáról és funkciójáról, valamint ismerteti a hagyományos ill. klasszikus terminológia válságát és az új módszerek jelentőségét. Megtudhatjuk belőle, hogy 1993-ban Picht és Lauren összehasonlítta a főbb terminológiai iskolákat (a bécsi, a cseh, a szovjet, az észak-európai és a kanadai iskolát) és irányzatokat (nyelvészeti, fordítói, szabványosító), majd megállapították, hogy az iskolák több közös vonást mutatnak, mint amennyi különbséget. Ez alapján megkérdőjelezték az iskolák megkülönböztetésének jelentőségét. Azonban a szerző szerint napjainkban a különbségek már jóval nagyobbak. Köszönhető ez az informatika alkalmazásának a terminológia területén ill. annak, hogy bizonyos újabb irányzatok esetében kevésbé érvényesült a hagyományos terminológia hatása (afrikai vagy latin-amerikai), Ez azonban nem vonja kétségbe a terminológia, mint tudomány egységességét.

Federica Scarpa a harmadik fejezetben a *Terminológia és szaknyelvek* kapcsolatával foglalkozik és a szaknyelvek néhány jellemzőjét ismerteti (amelyről bővebben *Traduzione specializzata* c. kötetében ír) (Scarpa 2001) és azt állítja, hogy a pontosság, az érzelemmentesség és a gazdaságosság a terminusokon keresztül is érvényesül. A terminológia két oldaláról ír: a langue szintű és a parole szintű terminológiáról, amelyek között állandó feszültség áll fenn. A langue szintű terminológia megegyezik a leíró funkcióval (*funzione rappresentativa*), amely szerint a terminológia előíró, stabil és statikus rendszer, és az egyértelműsége, gazdaságossága és érzelemmentessége törekszik, amelyeket azonban a terminológia kommunikatív funkciója szerint (*funzione comunicati-*

va) felülír a helyzetszerűség és az érthetőség. Kommunikatív szempontból a terminológia ugyanis dinamikus rendszer, amelyben megjelenik az ambiguitás és a használatbeli különbségek (időbeli, kereskedelmi és írásmódbeli változatok), amelynek következményei a szinonímia és a szaknyelvi frazeológia. Mai információs társadalmunkra jellemző a szaknyelv átalakulása és egy új stílus kialakulása, amelyre már kevésbé jellemző az érzelemmentesség, és ahol a nyelvi kreativitás segítségével (pl. metaforák használata) a szélesebb közönség számára is élvezhetővé teszik a szakszövegeket. Ezzel a fejezettel zárul a kötet első és egyben elméleti része.

A könyv második részében megismerkedhetünk azzal, hogy milyen az ideális terminográfiai adatlap. Elsőként Lorenza Rega *A terminus a többnyelvű terminográfia szemszögéből* c. tanulmányában (4. fejezet) arra keresi a választ, hogy mi maga a terminus, amely szó eredetileg a latin *terminus*ból származik (jelentése: korlát, határ). A terminusok kiválasztását nehezítik a különböző változatok (időbeli, földrajzi, regiszterbeli és a társadalmi hovatartozás szerinti). A szerző leírja a terminologizáció folyamatát, amelynek során az adott referenshez hozzárendelnek egy elnevezést. Rega kiemeli a terminusok azon tulajdonságát, hogy a terminusok a szaknyelvi szövegekben szövegek a szövegeken belül (*un testo nel testo*), egyértelműségüknek és információsűrűségüknek (*condensazione di informazione* vagyis *intensione*) köszönhetően hatékonyabbá és gyorsabbá teszik a kommunikációt. Tárgyalja a már létező terminusok kiválasztásának és adatbázisban történő rögzítésének nehézségeit, amelynek megvalósításában a korpusznyelvészet nyújt segítséget az előfordulások gyakorisága alapján. A terminológus munkája során nem hagyhatja figyelmen kívül a célcsoportot sem, pl. a *víz* terminusként az atomfizikus számára még nem releváns, azonban a *nehésvíz* már igen. Fontos a terminusok rögzítése a kontextussal ill. az adott terület frazeológiájával együtt. Ennek segítségével megtalálhatjuk a terminus szinonimáit és idegen nyelvű megfelelőit.

Az ötödik fejezetet Khurshid Ahmad annak szenteli, *Hogyan születnek a terminusok: zéró, viselkedés és mag* és további terminusokon keresztül vizsgálja ezt a folyamatot. Diakrón korpusz segítségével vizsgálja, hogy a matematika, a nyelvészet és az atomfizika szaknyelvében miként megy végbe a terminusok születése, változása (pl. szemantikai bővítés, terminusok újraértelmezése, új szóösszetételek megjelenése, származékszavak) és esetleges megszűnése. A matematika területén pl. a *zéró* még a hiányzó számjegy a római számrendszerben. Az indiai nyomán (*sunya*) az arabok átveszik az "üres pozíció" (*sifr*) fogalmát. Eleinte az európaiak számára a látszólag tartalom nélküli számnak nem volt értelme, csak a XII. századtól tűnik fel Európában, de fenntartásokkal fogadják. Latin nyelvű fordításokban ekkor még sokféle terminust használnak jelölésére (*zephirum, Tzipka, zenero, cenero, zephiro*). A XIV. századtól újabb elnevezések látnak napvilágot, pl. francia, olasz és német nyelven a *nulla* vagy angol nyelven a *cipher*. Az első írásbeli emlék a *zéró* terminusról 1604-re nyúlik vissza. Többes számú alakja is született (*zeros vagy zeroes*), amely pl. a hőmérséklet jelölésére alkalmas. Eredeti jelentéséhez (hiányzó egység vagy mennyiség) sok új is társult, a természettudományokban betölti a vonatkoztatási pont szerepét, jelölheti a zéró értéket, de más területeken is feltűnt (pl.

zéro tolerancia). A nyelvészetre áttérve a szerző Chomsky szaknyelvhasználatát elemzi a terminusokkal kapcsolatosan, ehhez részletes táblázatokat is találunk.

Stefania Coluccia *A definíció a terminológiában és a terminográfiában* c. írásában (6. fejezet) a definíció központi kérdését járja körül. A kiindulási alapot a logika és a hagyományos terminológia szolgáltatja, amelyek megkülönböztetik a lexikográfiai, terminológiai és az enciklopédikus definíciót. Arra a következtetésre jut, hogy minden egyes esetben azt a definíciótypust kell megtalálni, amely leginkább betölti a kívánt funkciót, vagyis a legmegfelelőbb az adatbázisban történő rögzítéshez és megfelelő módon köti az elnevezést a fogalomhoz az adott fogalmi hálóban.

Ez utóbbi fejezetet egészíti ki ill. folytatja Felix Mayer inter- és intralingvisztikai megközelítésből a *Szinonímia és ekvivalencia* (8. fejezet) jelenségéről, amelyeket elkülönít egymástól. Míg a szinonímia elsősorban az intralingvisztikai szintet érinti, az ekvivalenciát már az interlingvisztikai jelenségek közé sorolja, amely azonban nem korlátozódik a lexikai szintre. Bár megjegyzi, hogy a kettő közötti szoros kapcsolat nem tagadható le, pl. a fordítói céllal készült terminológiák esetében, ahol a pontos információk érdekében először szükséges a szinonimaviszonyok tisztázása. Az ekvivalencia kérdéskörét tárgyalva Mayer bemutatja a hagyományos terminológia egyik alapelvének alkalmazását, az onomasziológia módszerét (amely a fogalomból indul ki, ellentétben a lexikográfia szemaszziológiai módszerével), és a fogalomalapú megközelítést javasolja a forrás- és célnyelvi megfelelők kiválasztásánál, mivel pl. a fordítások esetében a fogalmak közötti különbségek gyakran nem elhanyagolható jelentőségűek a megrendelő számára, aki a pontos megértéshez nem elégszik meg a körülbelüli ekvivalenssel (pl. jogi szövegek esetében).

A 6. és 8. fejezet kérdéseinek tárgyalását folytatja Marella Magris *A fogalmi háló* c. fejezete (10. fejezet). A terminusok pontos elhelyezése az adott fogalmi hálóban azért is nagyon fontos, mivel így nemcsak megérthetjük az adott szakterületet, hanem megismerhetjük a terminus alá- és fölérendelt terminusait egy ill. több nyelven belül is. Magris ábrákkal szemlélteti ez utóbbi ábrázolási lehetőségeit, amelyek segítségével a fordító megismerheti a fogalmi rendszerek közötti különbségeket egy-egy terminus helyes fordításához. Ideális esetben ezek szerepelhetnének az adatbázisokban is, azonban megjelenítésükkel kapcsolatban még sok kérdés tisztázásra szorul.

A hetedik fejezetben Bassey E. Antia *A terminus: kontextus a definícióban és a használatban* elemzéséhez konkrét szövegből indul ki, hogy bemutassa, hogyan különböznek a terminusok jelentései a definíciókban és az adott kontextusban. Abból az általános vélekedésből indul ki, mely szerint, ha a fordító realisztikus elvárásainak megfelelően az adott szótárban kérdései 40-60%-ra választ talál, akkor a szótár jó minőségű. Arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a fordítónak szakszövegek esetében ugyanolyan hangsúlyt kell fektetnie az inter- és intratextuális jelentésváltozatokra, mint a köznyelvi szövegek esetében (példaként említi a *paradigma* terminus 20 féle jelentését egy adott szövegen belül). Konkrét szövegelemzésével is azt támasztja alá, hogy sem az írás, sem az olvasás nem passzív tevékenység, éppen ezért a kész szöveghez való elemző hozzáállás is hasonlóan fontos. Antia a terminusok dinamikus olvasatát javá-

solja, amelynek során lexikográfiai definícióból kiindulva a terminus a kontextusban csak egyféle jelentést tár fel vagy újabb jelentésekkel gazdagodik. Ezért azok a terminusok, amelyek között langue szinten nincsen kapcsolat, parole szinten egymás szinonimáivá válhatnak. Ez a tanulmány egyfelől a következő ill. a harmadik, negyedik és ötödik fejezetekhez is kapcsolódik, mivel elutasítja a terminusok kérdésének statikus és nem problémakereső leírását.

A terminusok szűkebb frazeológiai környezetéről szól Maria Teresa Musacchio *Másodlagos szakszavak* c. írása (9. fejezet), amelyben felhívja arra a figyelmet, hogy érdemes ezeket elválasztani a köznyelv egyéb kifejezéseitől illetve arra, hogy adatbázisban való rögzítésük jelentős előnyöket jelent a fordítók számára.

A terminográfiai cédula részeinek tárgyalása a tizedik fejezettel zárul, amelyet követően a 11. fejezetben Claudia Cortesi végül összegzőképpen ismerteti a *Vizualizációs problémákban*, hogy a könyv második részében leírt információkat hogyan lehet elektronikus adatbázisban rögzíteni. Cortesi konkrét példákkal ismerteti a terminológiai adatlap felépítését és szerkesztési lehetőségeit. Definíciót ad a következő elemekről: terminus, szinonima, a terminus változatai, tárgykör (*dominio*), morfoszintaktikai jellemzők, státusz, definíció, kontextus, terminusok közötti relációk (pl. hiperonima, antoníma), megjegyzés (nyelvészeti, pragmatikai vagy ismeretterjesztő jellegű), fordítás (ekvivalensek) és megbízhatóság. Cortesi megemlíti napjaink nemzetközi szabványosítási törekvéseit is, majd rátér a multimediális megjelenítés lehetőségeire konkrét illusztrációkkal kiegészítve azt. Végül hangsúlyozza a csapatmunka jelentőségét a terminológiai adatbázisok megalkotásánál és alkalmazásukat a fordító- és tolmácsolás során.

A szerkesztők célkitűzése az volt, hogy megpróbálják megkeresni az optimális módját annak, hogyan vezessék be az olvasót a terminológia elméletébe és gyakorlatába. Ezt szándékosan sokféle nézet ismertetésével teszik, amely bár nem könnyíti meg az eligazodást ezen az új területen, azonban így jóval több információval szolgál, illetve jóval több érdekes szempontra hívja fel az olvasó figyelmét. Ez a stílus jellemző más Olaszországban megjelent kézikönyv jellegű kiadványokra is, vagyis igyekeznek a fogalmakat a maguk összetettségében ismertetni. A sokféle megközelítés ismertetése azonban mégsem zavaró, ennek egyik oka az, hogy a tanulmányok nemcsak a tanulmánygyűjtemény részeként, hanem önállóan is betöltik funkciójukat.

Irodalom

Scarpa, F. 2001. *La traduzione specializzata. Lingue speciali e mediazione linguistica*. Milano: Hoepli